

'Sahipsiz kavramlar ülkesi'nde faşizm ve milliyetçilik

Derviş Aydın Akkoç

Turgut Uyar 1957'de 'Eleştirme Üzerine' başlıklı bir yazı kaleme alır. Yazıda evvela edebiyat eleştirisi bağlamında dile getirilen lakin aslında beşeri bilimleri de ziyadesiyle ilgilendirdiğini düşündüğüm önemli bir tespit var: "Sahipsiz kavramlar ülkesindeyiz." Kışkırtıcı bir Turgut Uyar yargısı... Bir kavramın sahipsiz olması ne demektir? Sahipsizlik, kavramın ortak bir "anlam yükünden" yoksun olmasıdır. Kavramın ortak bir anlam yükünden yoksun olmasının düşünsel-fiili yansımaları nelerdir? Uyar'a göre, sahipsizlik halindeki bir kavramı "herkes bildiği, anladığı, hatta yerine göre dilediği gibi" kullanabilir. Fakat bu kullanım serbestliği 'değerler dünyası'nın zamanla dağılmasına yol açar. Değer yargılarındaki keşmekeş nedeniyle kavramlar laçkalaşarak itibar kaybına uğrar. Sahipsizlik özne ile değil, *nesne* ile ilgilidir: Tedavüle sokulmuş kavramlar nesnelere ile bir türlü örtüşemez, onları sarıp sarmalayamaz. Sahipsizlik, bu çerçevede, kavram ve nesnesinin kavuşamamasıdır.

Türkiye'nin söylemsel ortamını, 'sahipsiz kavramlar ülkesi' tespiti eşliğinde 'siyaset dili'ne odaklanarak şöyle bir düşünelim. Şurası aşikâr: Memlekette siyasi kavramları herkes paşa gönlünce kullanma özgürlüğüne, hatta hakkına sahip. Demokrasi kavramı mesela: 'İleri demokrasi', 'iletişimsel demokrasi', 'devrimci demokrasi', 'radikal demokrasi', 'liberal demokrasi', 'diyalojik demokrasi'... Şimdi bunlardan hangisi *gerçek* demokrasidir? Bu soruyu yanıtlamak hakikaten mümkün değil. Zira 'demokrasi' kavramı, üzerinde mutabık kalınmış 'ortak bir anlam'dan yoksun. Buna rağmen, içinden çıkılması hayli müşkül, yığınla sıfatı var. Siyasi uyuşmazlıklar da sıfatlar bahsinde ortaya çıkmıyor mu zaten?

Kavramların anlamları etrafında sürdürülen uyuşmazlıklarda 'yenilenme'nin bir kerameti, kıymeti vardır elbette. Ama ne yazık ki, mesele bir uyuşmazlık meselesi değil. Bizde sahipsiz kavramlar umumiyetle etiketleme, damgalama, mahkûm etme maksadıyla kullanılıyor. Hatta bu durum son zamanlarda matbu evrende kültürel bir eda-tavır halini almıştır. Somutlamak için, sıkça zikredilen 'liberal', 'liberalizm' gibi kavramlara bir göz atalım. Bana öyle geliyor ki, dönemin 'oportünizm' ya da 'revizyonizm' gibi sözcüklerinin boşluğunu dolduran, ikame kavramlardır bunlar. Herhangi bir siyasi söyleme, ideolojik çerçeveye işaret etmiyorlar. 1990 sonrası solun ayrışma, parçalanma serüveninde önemli rolleri olan 'liberalizm' ve 'liberal' kavramları bugün ortalığa düşmüş, içeriğini neredeyse kaybetmiştir. Fakat tam da bu hallerinden ötürü solun ufalanmasında belirgin bir işleve sahip değiller mi? Anlamdan ziyade, kesif 'duygu'larla yüklüler üstelik – 'sifon çekme' ifadesi bunun ifradıdır. Öfke ve hınç patlamaları arasında kavramların muhtevası tuzla buz oluyor. Referandum sürecindeki tartışmaların tozu dumanı hâlâ tütme: Madalyonun bir yüzünde pis-kötü-çirkin liberaller; diğer yüzünde kaba-Kemalist-milliyetçi-Ortodoks-klasik solcular... Kavramların uzmanlık alanlarına havale edilerek yüksek bir perdeden dile getirilmesinden ya da tersine budanarak kolunu bacağına kaybetmesinden yana değilim. Kavramsal düşünce elbette elzemdir. Gelgelelim, kavramlar bağlamından soyutlanarak karalama, damgalama, tecrit etme aracına dönüştürülmemeli; bu konuda az biraz titiz olunmalı. İçeriğini bıçkınca, hoyratça tüketmiş kavramlarla hareket etmek, düşünmek, soru sormak daha da önemlisi tartışmak mümkün değil.

Devletin dili ve akli da aynı karalama-damgalama mekanizmasına dâhil değil mi? Devlet birinin canına okumak mı istiyor, dağılıyor kavramı gövdesine, kurban ömür boyu o 'leke' ile yaşamak zorunda kalıyor.

Faşizmler ve milliyetçilikler

Hülasa kavramlarla ama genel anlamıyla dille ilgili bir sıkıntımız var. ‘Milliyetçilik’ ve ‘faşizm’ de, mütemadiyen kullandığımız, kullana kulana maalesef paçavraya çevirdiğimiz kavramlardan. Herhangi bir ‘eylem’de şiddet mi var, o eylemi adlandırmak için behemehâl ‘faşizm’ kavramını çağırıyoruz imdadımıza. ‘Şiddet eşittir faşizm’ denklemi tartışma götürmez biçimde kurulmuş bir kez... Zihnimizdeki ‘kötülük’ imajlarının, yüreğimizi doldurmuş zulüm hikâyelerinin basıncıyla, kadınlara, etnik ya da dinsel gruplara, hayvanlara hatta doğaya yönelik her tür şiddeti, ister bireysel ister kolektif olsun, faşizm olarak değerlendiriyoruz. Ekseriyetle kolaycı ve indirgemeciyiz ama her daim bir kılıfımız mevcut. Mutlak bilginin yarattığı konformizm bizi uzun boylu düşünme zahmetinden kurtarıyor. Tüm nüansları içinden kesen genellemelerimiz var. Evrensel bir faşizm ve milliyetçilik tanımına ‘toplama kampı’ türü deneyimlerden sonra nihayet ulaştığımızdır. Tanımlarımızın ‘esas’a ilişkin olduğunu düşünürüz üstelik. Bu nedenle, edindiğimiz tanımları faşizme ya da milliyetçiliğe uzak yakın tüm edimlere uyarlamakta beis görmeyiz. Beri yandan, faşizm ve milliyetçiliğe dair ‘doğru’larımız tektir; tek bir faşizm ve milliyetçilik algımız vardır. Elimizde, faşizmin kavramsal ve eylemsel olarak şiddetle sabitlenmesinde olduğu gibi, milliyetçilik esprisinin de yazılı edebiyat, milli ruh, müşterek toprak ve geçmiş, milli kimlik ve bilinç gibi kalıplardan hareketle teknil topluluklara uygulanabilir formülleri mevcuttur.

Stefan Breuer’in, Çiğdem Canan Dikmen’in çevirisiyle Türkçeye geçtiğimiz yıl kazandırılan *Milliyetçilikler ve Faşizmler* adlı kitabı, faşizm ve milliyetçilik kavramlarının sahipsizliğini büsbütün değilse de önemli ölçüde giderecek, kıymetli bir çalışma... Kitapta, faşizmin ve milliyetçiliğin birer siyasi ‘fenomen’ olarak epistemolojik ve ontolojik temellerine, sınıfsal-iktisadi yapılarına, ulus-devletle ilişki kurma biçimlerine, estetik ve ideolojik söylemlerine, parti ve örgüt araçlarına ilişkin teferruatlı bir analiz hattı kuruluyor. Faşizm (Hannah Arendt’in üzerinde durduğu üzere) “ayaktakımının” mı yoksa orta sınıfın mı ideolojisidir? Faşizm milliyetçiliğin aşırılaştırmış biçimi midir? Milliyetçiliği ulus-devlet örgütlenmesinin teminatı mı yoksa çöküşü olarak mı değerlendirmeli? Milliyetçiliği ‘inşacı perspektif’ dışında tanımlamak mümkün mü? Kitabın merkezine aldığı sorular, üç aşağı beş yukarı bunlar.

İsminden de anlaşılacağı üzere, kitabın hâkim tekçi kavrayışları mahkûm eden bir niteliği var. Tek ve mutlak bir faşizm ya da milliyetçilik tahayyülünden değil, faşizmler ve milliyetçilikler çokluğundan bahsetmeli. Breuer, faşizm ve milliyetçiliğe dair teorik çerçeveyi Fransa, İtalya ve Almanya bağlamlarındaki somut malzemelerle buluştururken, bir an bile akıldan çıkarılmaması gereken bir noktaya işaret ediyor: Milliyetçilik ve faşizmin birbirlerinin yerine kullanılması temel bir hatadır. Biz bu hatayı Türkiye’de çok sık yapmıyor muyuz? Nerede milliyetçi addettiğimiz bir jest, üslup, eylem görsek, çabucak ‘faşizm’ kavramını, üstelik tanımlamak için değil, düpedüz yaftalamak için kullanmıyor muyuz? Breuer’e göre, “milliyetçi anlam kalıplarının heterojenliğini”, kavramlar arasındaki farklılıkları ihmal ettiğimiz anlamına geliyor bu.

Tüm bunlar bir tarafa, şunu belirtmek isterim, bir okur olarak: Harcâlem kavramların kara yazgısını tartışan bu çalışma, her şeyden önce, milliyetçilik ve faşizm hususunda bildiğimi sandığım doğruların şüphe götürür olduğunu fark etmemi sağladı. Breuer’e göre, ‘millet’ adına gerçekleştirildiği iddia edilen her türlü pratiği milliyetçiliğe, milliyetçiliğin her türlü şiddet eylemini faşizme endeksleme tutumu (ki kişi olarak böyle bir yönelimim olduğunu itiraf etmeliyim) sorunludur: “Millete dair her iletişimi milliyetçiliğe eş tutan kişi, fazla büyük bir ağla balık avlamaktadır; sonunda bu ağa öylesine çok şey takılır ki, artık hiçbir şey birbirinden ayırt edilemez.” (s. 28) Türkiye’de kavramların sahipsizliği bu yanlış avlanmadan ötürü olmasın?

Kirk, Nisan 2011